

VANGAAR - JUNE 2018

ਵੰਗਾਰ

BHAI MENGHA SINGH BABBAR

**1ST SHAHEED
OF JUNE 1984**

Name: Mengha Singh
Year of Birth: 1957
Place of Birth: Yummanagar Jagadhri
Date of Shaheedi: June 1st 1984

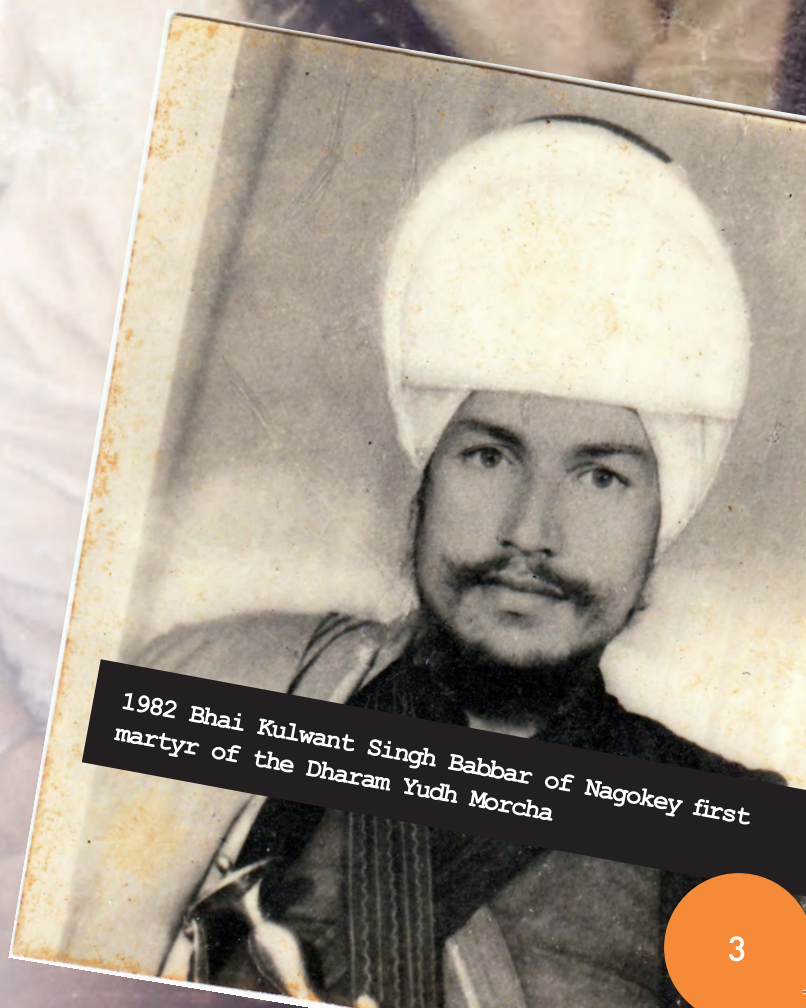

THIS WARRIOR'S CONFIDENCE INCREASED AND HE WENT UP TO THE TOP MOST FLOOR OF BABA ATAL. A SNIPER FIRED AT BHAI SAHIB AND THE BULLET HIT HIM IN THE FOREHEAD. BHAI SAHIB FELL TO THE GROUND, BUT WHEN A NEARBY SINGH ASKED "MEHNGA SINGH! HOW ARE YOU??" HE REPLIED "CHARDI KALAA!"

"True Lord, may my body be a sacrifice unto your feet. Guru, father, may I not show my back in the field of battle, and may I be martyred battling the enemies of the faith. Guru, Father, have mercy on me, may the enemy's bullets not hit my back, may I take them upon my chest. Satguru, do not think of my faults, please let me embrace your feet."

This was Bhai Sahib's daily prayer before the Guru. On June 1st, 1984, the Indian government directed its evil eye towards the Sikh Places of worship and Sachkhand Sri Darbar Sahib Amritsar. During the attack, Bhai Mehnga Singh Babbar had the honour of being the first martyr to die fighting those who would defile the sanctity of Sri Darbaar Sahib. Just as Bhai Kulwant Singh had the honour of being the first martyr in the Darbar Sahib attack, similarly, Bhai Kulwant Singh Babbar/Nagokay had the honour of being the first martyr of the Dharam Yudh Morcha. On June 9th, 1982, Bhai Nagokay had every one of his limbs broken and after enduring countless tortures, achieved martyrdom and by doing so, gave the shattered Panth unity to fight together. During this time Bhai Amarjeet Singh DaheRoo gave his martyrdom and increased the Panth's fervour to battle.

When the time comes for a Sikh to give his head for the Guru, he is overcome with eagerness. He considers it his great fortune to give his head for the Sikh faith. When it comes time to sacrifice for the faith, the Sikh doesn't seek any examples, or justifications, or bribes. No force or fear can turn him away from his goal.

1982 Bhai Kulwant Singh Babbar of Nagokay first martyr of the Dharam Yudh Morcha

Living his life according to the Guru's bestowed faith, he fights the enemy and gives his head for the pure faith and truth and is then called a Martyr. Such a warrior always wants that his head should be sacrificed for the cause of the Guru.

Bhai Mehnga Singh Babbar was born in Yumnagar Jagadhari in 1957 in the house of Sardar Partap Singh located in Vishkarma Nagar. He completed his early education in Yamunanagar. After passing the ninth grade, he entered the ITI and took a year long course in welding and then began to work.

During the Vaisakhi of 1978, unarmed Singhs went to protest the insult of Guru Sahib being done by the fake Nirankaris, the unarmed Singhs were fired upon and 13 were martyred while countless others were injured.

The spilt blood of the martyrs had a deep effect on Bhai Mehnga Singh and as a result, he began attending kirtan smagams and would long for the blessing of amrit day and night. By the grace of the Guru during the 1979 AKJ Hola Mohalla smagam at Anandpur Sahib, he presented himself before the punj pyaaray and was blessed with amrit.

Bhai Sahib would read books on sikh history and would try to mould his life to match those of old Singhs. He would always be consulting with other Singhs on Panthic issues and how they could protect the Panth from external threats such as the fake Nirankaris.

The Police lodged murder cases on many Singhs and Bhai Sahib's companions fought this case. Bhai Sahib on the other hand refused to fight the case because in his words, "we don't believe in this false government, so why should we go to courts of a government we have no faith in?" In such Bhai Sahib was acquitted along with the other Singhs who were accused.

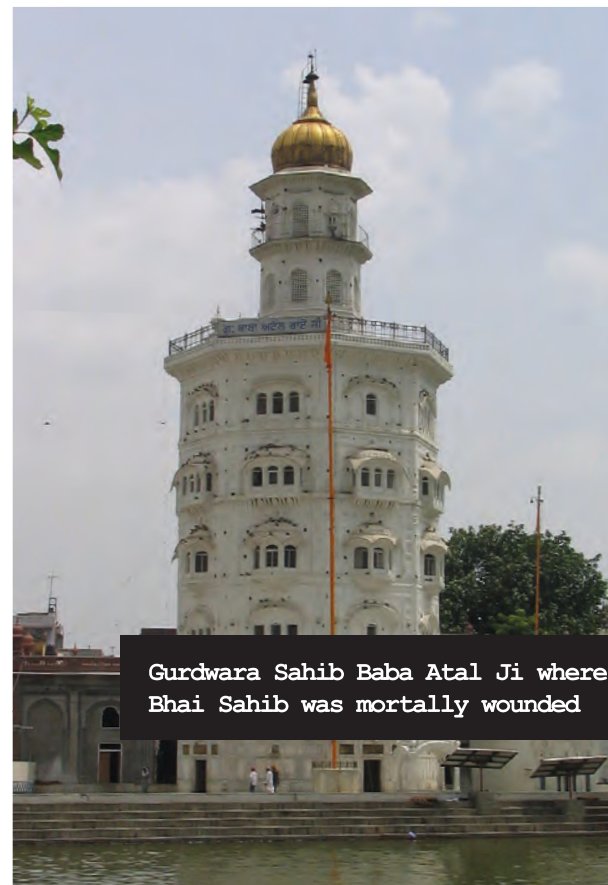
With a desire to serve the Panth and punish the persecutors of the Singhs, Bhai Mehnga Singh left his home and came to Bibi Amarjeet Kaur, the wife of Shaheed Bhai Fauja Singh, in Amritsar.

In Amritsar there was a group called the Chaldaa Vaheer, which Bhai Sahib joined and served

whole-heartedly. Bhai Sahib wore tattered clothes but refused to accept dasvandh for his own personal use. With the Chaldaa Vaheer Bhai Sahib would do the seva of cleaning Darbaar Sahib early in the morning, the washing of Akaal Thakhat Sahib, kneading of flour in Sri Ramdaas Langar, preparing parshadas and also seva in distributing the langar. Considering Bhai Fauja Singh's wife and mother to be the family of a shaheed, Bhai Mehnga Singh served them with dedication and love. In return Bhai Fauja Singh's mother gave Bhai Mehnga Singh the love a mother gives to a son.

In September 1979, Gursikhs held a camp in Bhai Fauja Singh's Khalsa Farm in which Gursikhs in addition to learning gurmata, also learned weaponry. Bhai Sahib took part in this camp with a desire to learn the use of weapons. During this camp, Bhai Sahib met Bhai Sukhdev Singh, Bhai Kulwant Singh Nagokay, Bhai Sulakhan Singh, Bhai Balvinder Singh, Bhai Vadhava Singh, Bhai Anokh Singh, Bhai Manmohan Singh and many other Singhs. The Singhs who taught the use of weapons loved Bhai Sahib.

After subsequent camps in Sabhravan and Goindvaal, Bhai Sahib became very well acquainted with all the Singhs and the love between them increased. They began to stay together in the form of a jathebandee. All the Singhs had the goal of finding and punishing

Gurdwara Sahib Baba Atal Ji where Bhai Sahib was mortally wounded

the killers of Gursikhs and those who would insult Guru Sahib. The first action the Singhs conducted was against an individual who had insulted the saroop of Sri Guru Granth Sahib Ji. And with this, by the grace of the Guru, the work of punishing the enemies of the Panth carried on in secret for the next two years. The Government had no idea who conducted these actions but the people declared that the service was being rendered by the Guru's Shaheedee Fauj who were supporting the Gursikhs. During this time Bhai Mehnga Singh took part in every action, considering it to be service to the Panth. Day and night Bhai Sahib worked to cut the chains of slavery from the neck of the Sikhs.

In 1982, village leader Surjan Singh Nagokay turned in Bhai Kulwant Singh Babbar/Nagokay and also gave a full report of the rest of the Singhs. The government tortured Bhai Kulwant Singh Nagokay to death and then made a false encounter; they also put rewards on the heads of all the other Singhs. Bhai Mehnga Singh also had a reward out for his capture. The government began to hunt the Singhs and as a result, the Singhs went underground. Only a few days had passed in hiding when this beloved of the Guru, Bhai Mehnga Singh, left to bathe in Sri Ramdas Sarovar and have darshan of Guru Sahib. He exclaimed "If the olden Singhs could cut through the cordon of their enemies, to have ishnan and darshan at Darbaar Sahib, so can I."

Even during this time in hiding, Bhai Sahib would rise at amritvela, bathe in the sarovar and then attend Asa Dee Var kirtan at Darbaar Sahib. After this, he would attend to the seva of the Singh's langar and also the Jora Ghar. On June 1st 1984 at around 12pm, the CRPF and the BSF, in a government-sponsored scheme to eliminate the Sikhs, opened a rain of fire upon the Singhs at Sri Darbaar Sahib, Darshanee Deoorhee, Langar Building and Sri Akaal Takhat Sahib. Bhai Sahib was at Baba Atal sahib and took up a position there, killing three attacking soldiers. This warrior's confidence increased and he went up to the top most floor of Baba Atal. A sniper fired at Bhai Sahib and the bullet hit him in the forehead. Bhai Sahib fell to the ground, but when a nearby Singh asked "Mehnga Singh!!! How are you??" he replied "Chardi Kala!!!"

Bhai Kulwant Singh Being Honored Before Antim Sanskar

The Singhs were informed that Bhai Sahib had been hit and Bhai Manmohan Singh and others were sent to retrieve him. The Gursikhs with great effort in the rain of bullets brought Bhai Mehnga Singh down from the top most floor of Baba Atal and carried him to Guru Nanak Niwas. There were no medical facilities or doctors, but the Singhs cleaned the wound and dressed it. Around this warrior gurbanee began to be recited and only after the completion of Sukhmani Sahib did he go and take his place at the feet of the Guru. On one hand, the Singhs were fighting the enemy and on the other, some Singhs were taking care of the Shaheed's body. Jathedar Sukhdev Singh Babbar asked that Gurbanee continue to be recited.

On the evening of June 1st, the firing ended and a message was sent to the fallen warrior's mother and father. On the afternoon of June 2nd, they arrived from Yamunanagar at Guru Nanak Nivaas, despite the curfew. Mata Jee saw her son and said, "Son, you've fulfilled your promise. When you left home to serve the Panth you asked the Guru for what you have achieved today. By fulfilling your words, and giving your life to the Panth, you have honoured my womb."

All the jathebandees in the complex, upon hearing the news of the Shaheedee did a final

ardaas for Bhai Kulwant Singh, and upon seeing the shaheed for the final time, heaped praise upon his bravery. Whoever meditates upon the Guru with a pure heart, for certain, gets the reward. May we be a sacrifice unto this first Shaheed, this blessed soul. This was the first shaheed whose body was cremated in the Darbar Sahib complex, despite the protests of the SGPC president. Bhai Sahib was cremated close to Sri Manjee Sahib.

Jathedar Sukhdev Singh Babbar and other Gursikhs lovingly bathed Bhai Sahib's body and dressed him in the five kakkars, a chola and dumalla . After the final ardass, he was brought near Sri Manjee Sahib and all the sangat in the complex accompanied this procession. Bhai Sujan Singh put a sheet over the body on behalf of Baba Jarnail Singh Bhindranwale. Other jathebandees also put sheets on the body out of respect and covered it with garlands of flowers. At the time of the cremation, there was a large gathering of the sangat and every Gursikh felt the pain of Bhai Sahib's departure. Bhai Sahib's father lit the funeral pyre and seeing the rising flames, every Gursikh felt the desire to run to battle and die fighting for the faith.

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ

ਇਸ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਇੱਕ ਸਨਾਈਪਰ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਦਾਗੀ ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਪਏ । ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ' ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ 'ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ'!

ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ! ਮੇਰਾ ਇਹ ਤਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਮੈਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੇਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਿੱਠ ਨਾ ਦਿਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇਖੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ । ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਨਾ ਲੱਗੇ ਬਲਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਗੋਲੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਖਾਵਾਂ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੇ ਅਉਗਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਚਿਤਾਰੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨ ਪਰਸਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਖਸ਼ੋ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣਾ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਉਦਾਹਰਨ, ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ । ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਡਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ । ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਧਾਂਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਦੇ

ਹੱਥ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚ ਤੇ ਹੱਕ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਯੋਧਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸੀਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਜ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਵੇ ।

੧ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਪੂਜਨੀਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਪਾਈ । ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਬੱਬਰ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਮਿਲਿਆ । ੯ ਜੂਨ ੧੯੮੨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਾਗੋਕੇ ਉਤੇ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ

ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਖਿੰਡਰੀ ਹੋਈ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ । ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਹੇੜੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ।

ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੬੫੭ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਜਗਾਧਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਸ਼ਕਰਮਾ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ । ਉਹਨਾਂ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਆਈ ਟੀ ਆਈ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵੈਲਡਿੰਗ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

੧੯੭੮ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਨਿਕਲੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤਰੀਕੇ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਤ ੧੩ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ।

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਡੁਲ੍ਹੇ ਖੂਨ ਦਾ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ੧੯੭੯ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੰਜਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ । ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਥਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵਰਗੇ ਦੇਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ ।

ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੇਸ ਲੜੇ ਗਏ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕੇਸ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਝੂਠੀ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੇਸ ਲੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ । ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਕੋਲ ਆ ਗਏ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਵਹੀਰ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜਥਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਈ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਦਸਵੰਧ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਖਰਚਣ ਦੀ ਸਦਾ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ । ਚਲਦਾ ਵਹੀਰ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਆਟਾ ਗੁੰਨਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ । ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜਾਣਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮਰਪਣ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ । ਵਾਪਸੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦੇ ।

ਸਤੰਬਰ ੧੯੭੯ ਵਿੱਚ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਾਲਸਾ ਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੈਂਪ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਭਾਈ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਨੇਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ । ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਸੋਧਾ ਲਾਉਣਾ ਸੀ । ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾ ਐਕਸ਼ਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਖਸ ਖਿਲਾਫ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦੇ ਸਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਰਜ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ । ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਐਕਸ਼ਨ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੇਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੂਲਾ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

੧੯੮੨ ਵਿੱਚ ਸਰਪੰਚ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਝੂਠਾ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਵੀ ਇਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜੇਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਰੁਪੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ । ਅਜੇ ਰੁਪੋਸ਼ ਹੋਇਆਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਕੱਟ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਫਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ।

ਰੂਪੋਸ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਦੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਦੇ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜੋੜਾ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ । ੧ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਸੀ ਆਰ ਪੀ ਐਫ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਜਵਾਬੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਵਾਬੀ ਫਾਇਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਮਲਾਵਾਰ ਫੌਜੀ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਇੱਕ ਸਨਾਈਪਰ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਦਾਗੀ ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਪਏ । ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ? ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ 'ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ'!!!

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ । ਭਾਈ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ । ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਵਰ੍ਹਦੇ ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਔਖ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਲੈ ਆਏ । ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪੇ ਹੀ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰ ਕੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਾਈ ਉਚਾਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ । ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਣੇ ਚਬਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦਾ ਰਹੇ ।

੧ ਜੂਨ ਦੀ ਸਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ੨ ਜੂਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਰਫਿਊ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ

ਲੱਗੇ, 'ਪੁੱਤਰ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਨਿਭਾ ਚੱਲੇ ਹੋ । ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਘਰੋਂ ਚੱਲੇ ਸੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜੋ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਪੁਰਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਲਈ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਸੁਲੱਖਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।'

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ । ਜੇ ਵੀ ਸੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਜਪਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਚਾਹੇ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਚੋਲਾ ਪਵਾਇਆ, ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਪਹਿਨਾਏ ਅਤੇ ਦੁਮਾਲਾ ਸਜਾਇਆ । ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ । ਬਾਕੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਚਿਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦਿਖਾਈ ਤੇ ਚਿਤਾ ਦੀ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੜ ਮਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ।

BHAI AVTAR SINGH PAROWAL

Name: Avtar Singh
Year of Birth: 1950
Place of Birth: Parowal
Date of Shaheedi: June 6th 1984

ON THE 6TH OF JUNE 1984, WHEN NO OTHER KIRTANIS COULD GO TO PERFORM KIRTAN AT SRI DARBAAR SAHIB DUE TO HEAVY FIRING AND BOMBARDMENT BY THE INDIAN ARMY, BHAI GURDIAL SINGH AND HIS COMPANIONS ASSOCIATED WITH AKHAND KIRTANI JATHA PERFORMED KIRTAN DUTIES. ON THE MORNING OF 6TH JUNE, BHAI AVTAR SINGH PAROWAL HAD A BULLET FIRED AT HOME WHILST DURING KIRTAN AND ATTAINED MARTYRDOM INSIDE SRI DARBAAR SAHIB.

CHILDHOOD

Bhai Avtar Singh was born on 1st April 1950 in village Parowal, near Batala, Gurdaspur district. His parents were Sardar Gurbaksh Singh and Mata Bhagwant Kaur. Bhai Sahib was the fifth eldest of 8 brothers and sisters. From a young age, Bhai Sahib was attached to Sikhi and passed time by reciting Gurbani. While Bhai Sahib studied in 8th grade, the family had Parkaash of Sri Guru Granth Sahib Ji Maharaj in their house and Bhai Sahib would do seva both times of Parkaash and Sukhaasan. In 10th grade Bhai Sahib had grown a beard and his friends would jokingly call him Giani (Priest). Bhai Sahib complained about this to the principal, who replied back to him, "If they call you Giani, then show them that you can be a Giani." From then on Bhai Sahib made up his mind on attaining the happiness of Guru Sahib jee and ignoring the attachments of this world.

SANGAT OF GURSIKHS FROM AKHAND KIRTANI JATHA

Singh Brothers and Bhai Inderjit Singh Kirpana Wala. After which Bhai Sahib started doing sangat with the Akhand Kirtani Jatha, a group of devout Sikhs dedicated to Kirtan without worldly gain or money. In 1972, Bhai Sahib took Amrit from the Panj Pyare at the

Vaisakhi Akhand Kirtan Smaagam in Amritsar. Bhai Sahib then stayed in Amritsar and learnt Kirtan from Bhai Inderjit Singh Kirpana Wala and Bhai Pala Singh, son of Baba Labh Singh Kaar Sewa Anandgarh Sahib. After the 1978 Amritsar bloody massacre, which resulted in 13 Gursikhs being Shaheed by the Narakhdharis, Bhai Sahib continued to do Seva with the Chalda Vaheer group started by Shaheed Bhai Fauja Singh Jee.

HEARING OF THE ARMY ATTACK ON SRI HARMANDIR SAHIB

In June 1984, when the Government of India sent in tanks and cannons to demolish Sri Akaal Takht Sahib, the throne of the Sikhs. Bhai Sahib's father, Sardar Gurbaksh Singh was paying respects to Sri Guru Granth Sahib Ji in the Sri Harimandir Sahib complex at the time of the attack. On 3rd June 1984, news reached Bhai Sahib's family that an old man had been killed on the complex. Bhai Sahib quickly got ready and headed towards Sri Harimandir Sahib. On that day the Indian army did not allow Bhai Sahib to enter the complex due to a curfew, but the next day on 4th June

1984, Bhai Sahib managed to squeeze past the curfew and entered the complex. Bhai Sahib managed to locate his father who was still alive and made their way together to the room of Bibi Amarjit Kaur, wife of Shaheed Bhai Fauja Singh Ji which was situated near Sri Akaal Takht Sahib.

MAINTAINING THE MARYADA OF SRI DARBAR SAHIB

The Indian army was showering the Sikh pilgrims in the complex with a rain of bullets. On the evening of 5th June 1984, Granthi Giani Puran Singh, accompanied with Bhai Avtar Singh, made their way to Sachkhand Sri Darbar Sahib to do seva of Sri Guru Granth Sahib Ji Maharaj. On 6th June 1984, Raagi Bhai Amrik Singh had finished the seva of Aasa Ki Vaar and just as he returned he was shot by the Indian army and made Shaheed. Due to heavy firing no other Raagi Singh managed to make their way to Sachkhand Sri Darbar Sahib to do Kirtan sewa. During this time, keeping in mind the Maryada of Sachkhand Sri Darbar Sahib, Bhai Gurdyal Singh of the Akhand Kirtani Jatha started doing Kirtan and after him, Bhai Sahib continued to do Kirtan to maintain the Akhand Kirtan (continuous non-stop Kirtan) Maryada of Sri Darbaar Sahib.

MARTYRDOM OF BHAI AVTAR SINGH PAROWAL

It would have been roughly 8 o'clock in the morning. As Bhai Sahib did Kirtan, a bullet came and went through Bhai Sahib's right leg and into the left leg. Bhai Gurdyal Singh took the bullet out with his Kirpan and tied a cloth around both of Bhai Sahib's legs. After some time Bhai Sahib sat down and rested against a wall. On the evening of 6th June, when Giani Puran Singh touched Bhai Sahib, whose eyes were shut, it was realised that he become shaheed. Bhai Sahib attained shaheedi as he maintained the Maryada and respect of Sachkhand Sri Darbar Sahib. Giani Puran Singh wrapped Bhai Sahib's body in a sheet and brought it to Sri Akaal Takht Sahib. Some months before the attack on Sri Darbar Sahib, Bhai Sahib's sister had a dream in which an old man asked her, "If your brother attains shaheedi in Sachkhand Sri Darbar Sahib, would you accept it as an act of Vaheguru?"

Bhai Sahib's sister remained quiet but when asked the same question for the third time she answered, "Even if my son attained shaheedi in Sachkhand Sri Darbar Sahib, I would accept it as an order of Vaheguru."

**KABEER MUHI MARANAE
KAA CHAAO HAI MARO TH
HAR KAI DHUAAR MATH HAR
POOSHAI KOUN HAI PARAA
HAMAARAI BAAR**

**"O KABEER! I LONG TO DIE; LET ME DIE
AT THE LORD'S DOOR. I HOPE THAT THE
LORD DOES NOT ASK, "WHO IS THIS,
LYING AT MY DOOR?" ||61||"**

- SALOK KABEER JI, 1367

੬ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਅਤੇ ਬੰਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ । ੬ ਜੂਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰੋਵਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰੋਵਾਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਝਲਕਾਂ

ਬਚਪਨ

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਬਟਾਲਾ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਪਾਰੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਗਵੰਤ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੮ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਚੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ । ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਕਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅੱਠਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਨ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਸੁਖਾਸਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ । ਦਸਵੀਂ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਾਹੜੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨੀ'

ਕਹਿ ਕੇ ਛੇੜਦੇ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਕੋਲ ਕੀਤੀ । ਅੱਗੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕਿ ਤੂੰ ਗਿਆਨੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ।' । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਬਣਾ ਲਿਆ ।

ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ

੧੯੬੬ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਲਾਲਾ ਮੂਸਾ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਚੂੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲਦ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਥੋਕ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਰੂਰ ਕਰਦੇ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬਰਦਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਈ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਦੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਭ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮਰਪਿਤ ਜਥਾ ਹੈ । ਸੰਨ ੧੯੭੨ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੁਝੰਗੀ ਭਾਈ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਿਆ । ੧੯੭੮ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਸਾਕੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਤ ੧੩ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਚਲਦਾ ਵਹੀਰ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਚਲਦਾ ਵਹੀਰ ਜਥਾ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭਿਆ ਗਿਆ ਸੀ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਸੁਨਣਾ

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰਵਉੱਚ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਟੈਂਕਾਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਫੌਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਸਨ। ੩ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਲਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਗਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਅੰਦਰ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ੪ ਜੂਨ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਫਿਊ ਤੋਂ ਬਚਦਿਆਂ ਕੰਪਲੈਕਸ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਅਜੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਰੱਖਣਾ

ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੫ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗਰੰਥੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗਏ। ੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਗੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ

ਜਥੇ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰੇਵਾਲ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

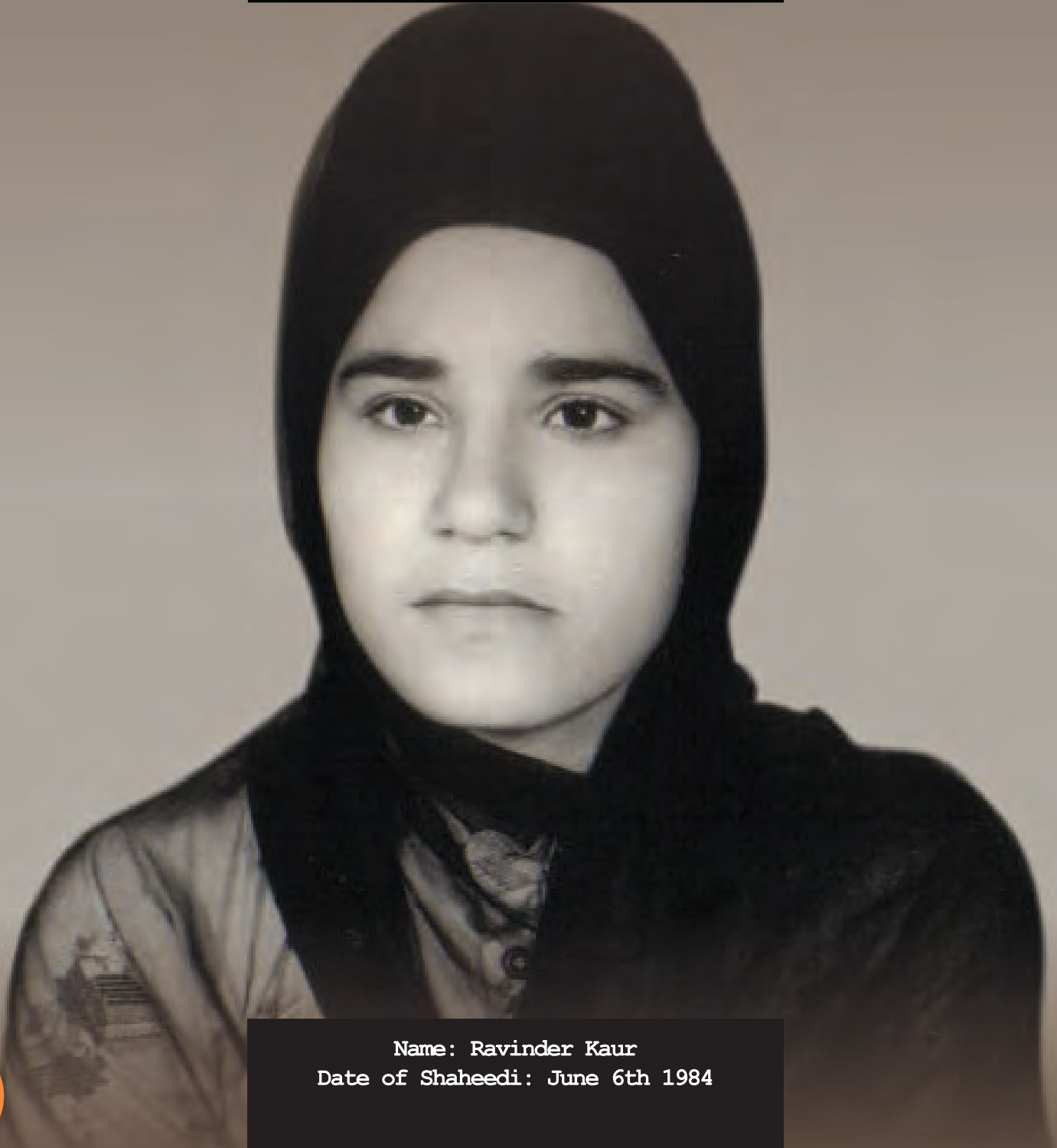
ਸਵੇਰੇ ਲਗਭਗ ੮ ਵਜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੱਗੀ। ਗੋਲੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਕੇ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੱਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਇੱਕ ਕੱਪੜਾ ਲੱਤ ਦੁਆਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੇਅ ਲਾ ਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਹਿਲਜੁਲ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਹਨ।

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰੇਵਾਲ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਭਰਾ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਵੋਗੇ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ 'ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਵੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਂਗੀ।'

BIBI RAVINDER KAUR

Name: Ravinder Kaur
Date of Shaheedi: June 6th 1984

RAVINDER KAUR WAS ONLY NINE, INNOCENT BUT RESOLUTE. "I WILL ALSO BECOME AMMRITDHARI", "I,AM GOING TO JOIN THE KHALSA FAUJ", "I WANT TO BE LIKE MY SISTER", SUCH WERE HER EVERYDAY DECLARATIONS.

Her elder brother and sister were already Amritdhari and a source of constant inspiration. The children would go to the Gurdwara together and join other Gursikhs in seva. Baba Kartaar Singh Jee and Jatha used to visit a nearby village, every year for a week long program of Gurbanee Keertan & Katha Vichaar in memory of Sahibzade's (Guru Gobind Singh Jee's sons) Shaheedeas. They would also hold Amrit Sanchaar (Baptism Ceremony). Ravinder Kaur's parents were not Amritdharee, nor did they wish for any of their children to take Amrit before their marriages. But this did not deter her in quest for Amrit. She traveled to the village alone and made herself present at the Amrit Sanchaar. Usually an adult accompanies a young child that is taking Amrit, but she knew that none of her family would help her in this situation. When the five beloved ones saw such a young girl on her own, they questioned her:

Panj: Who are you here with?

RK: I am on my own.

Panj: You are too young to take Amrit on your own. It is not an easy task to keep the responsibilities of Amrit. You are too young, come back when you are older.

RK: I don't understand. Guru Gobind Singh Jee's sons were also very young when they sacrificed their lives. If they can do it, then why can't I?

The Panj Pyare were stunned at the responses from this valiant child. There was no turning

her back. She was blessed with Ammrit and so began her life as a servant of the Khalsa Panth.

GURU IS OUR OWNER

Ravinder Kaur was youngest of six children, three sisters and 2 brothers, who called her "Rano". On her return from the Amrit Sanchaar, she was so excited she grabbed her harmonium and started doing keertan on their lawn. When her father arrived home from his work in the fields he could see what she had done, as she was now wearing keskee. He was enraged that his daughter had disobeyed his orders and started to shout at her. "Two of my children had already disobeyed me and now you've joined them? Why did you do this despite my forbidding?" he inquired. Rano was unperturbed and shot back with a question of her own:

RK: How many dogs roam around our village that have no owner?

Dad: How do I know? What kind of stupid question is that? I don't count the number of dogs in this village.

RK: Without Amrit we are like those dogs with no owners. Once we take Amrit, we are owned by Guru. We become his. When a dog without an owner dies, no-one cares and no-one knows where it goes after death. I know that with Guru Sahib's Amrit I belong to him and when I die he will be there for me. The kirpan belt (Gatra) we wear, is like Guru Sahib's leash on us.

Her father realized debating with Rano anymore was pointless. From the day she took Amrit, she had true love for Guru and Sikhi. She practiced the life of a true Gursikh, She would read Gurbani all day. People, even her own family were afraid of her. She always used to say,

"I hope that one day I will be lucky enough to give shaheedee".

INCIDENT WITH BHAI FAUJA SINGH JEE AND BHAI KEWAL SINGH JEE

During those times Sikhs were suffering much oppression at the hands of the Indian government. The stories of police excesses did not scare Rano. The more injustices she heard of the more valiant she became in her fight for Sikhi.

Bhai Fauja Singh Jee and Bhai Kewal Singh Jee used to visit her village where she was fortunate enough to meet with them often. She was influenced by Bhai Fauja Singh Jee's braveness and his constant thoughts of being ready to die for the Khalsa Panth. The 1978 saka in Amritsar shook the whole community, where these Singhs gave their lives for the Panth.

Rano didn't get upset or angry over their shaheedee. Instead she began doing Ardaas asking for her own chance to give shaheedee for the Panth.

She used to get up very early in the morning to take shower and then do nitnem. One morning she woke up and went to the bathroom but quickly came running back into her bed. She used to sleep with her elder sister Shindo, Her sister knew something was wrong with Rano as she came back to their bedroom too quickly

to have bathed, and she never used to get back into bed after a bath, she would always do her Simran and prayers. So Shindo asked Rano what the problem was and why she came back to bed. Rano told her to go back to sleep and that she will tell her later in the day. Later that day, Shindo kept asking Rano what happened, but Rano wouldn't tell her. However, under Shindo's persistent questioning Rano finally relented. She described that when she went outside towards the bathroom, she saw Bhai Fauja Singh Jee and Bhai Kewal Singh Jee sitting on their house's boundary wall. They were very happy and said to her:

"Rano, the Panth needs Sikhs like you. Your time is close, be prepared to sacrifice this life of yours for the Khalsa Panth."

Rano was overjoyed that finally what she had been praying for her whole life would be coming true. "Shindo, the reason I was trying to keep this a secret was that I don't want anybody in the family to make a fuss. Just make parshaad for everyone in the village and do 'Jaikaarays'. No one is to cry after my

Singnia training at Khalsa Farm

shaheedee and if anyone does I will come after them in some form.". She knew how to get her point across! From that day on, she was a part of every Dharam Yudh Morcha.

She used to take a Jatha of ladies from villages to wherever they were needed. In protest of the unfair treatment of Sikhs, she with her Jatha laid down on the railway lines to stop oncoming trains. She had been sentenced to imprisonment on several occasions by the Punjab police, for helping the Sikhs in the Dharam Yudh Morcha.

She was never worried about herself or her life and was a motivational speaker. Later, she became a religious studies teacher at a Punjabi girl's high school in Taran Taaran where she was now living.

FIXING THE BAD BOYS

During her time as a teacher, once some of her students came to her and told her that there were a few men (20-25yrs old) who would harass them on their bus ride to school. Rano told the girls not to worry. The next day, when the bus arrived at the school, Rano was waiting at the stop. All the students left the bus and the bus was about to leave, but Rano stood in the middle of the road in front of the bus.

She told the bus driver to stop the bus. She got on the bus, and told those immoral men to step outside. Initially, the men ignored her and told her to get off and let them be on their way. She knew that they would react like this, but she had come prepared; she showed them her gun that she had been hiding under her clothes. At the sight of her gun the men jumped off the bus like chickens as Rano followed.

At the bus stop she hit the men with the back of her gun until they were bruised. By this time a crowd had gathered at the bus stop to see what the commotion was. She told the men that if they bothered or tried to flirt or even look in the direction of those girls again, she would kill them. She also told them, that if they had a problem with what she had said and done to them, or if they wanted to settle things at a later time, they could come to her house, and she gave them her address. Those men were so scared of her that they never even got on the same bus as the students again.

ANAND KARAJ (MARRIAGE)

Rano was of an extremely religious temperament. She had no desire to marry as she knew she would not be on this earth for much time so she wanted to use what little time she had in Seva & Simran. However, as she was doing seva alongside many different people in dangerous places, the Sangat decided it would be best for her to marry a tyar-bartyar amritdharee singh while continuing her seva of Khalsa Panth. So in May 1984 she had her Anand Karaj with Bhai Harbhajan Singh Jee. He was an amritdharee singh who was doing seva alongside Baba Jarnail Singh Jee, Bhindranwale, at the Golden Temple in Amritsar. Her marriage took place at Manjee Sahib, Amritsar with five other couples. This was the last marriage program that ever took place at Manjee Sahib, Amritsar.

Rano's other sister, Binder, was married to a Singh in the Indian Air Force and they had two sons. Binder and her family lived far from Amritsar at the time of Rano's marriage so couldn't make it in time for the Anand Karaj. But they were coming to visit her shortly after

the wedding. Binder asked Rano, what kind of suits she wanted (as she was supposed to bring some for her at the wedding as part of the tradition). She replied by saying:

"I don't want any sort of fancy suits nor will I be able to wear them. If you have to give me something, then give me one of your sons so that I can use him in the Dharam Yudh and Khalsa Panth Seva."

Binder was scared and didn't want to give one of her young sons to die. She thought Rano was out of her mind. But Rano was not into these worldly material things and always gave importance to seva for Khalsa Panth.

LAST CONVERSATION WITH HER HUSBAND

In June 1984, just two months after her wedding, Operation Blue Star began and Rano got her wish. A few days before the fighting started; Baba Jarnail Singh Jee told all the ladies to go back to their villages as they were needed to keep the Panth growing after this Morcha. Most left but Rano and four other bibian refused to go saying that they were going to fight alongside the Singhs. The fighting started with the Indian army throwing bombs with tear gas shells into the Golden Temple. Rano was given the responsibility to distribute onions to all the Singhs as the gas from the onions stopped the tear gas from taking effect. She was carrying onions in bags and strung together around her neck. When she came to her husband, he started smiling at her. She said to him:

"Harbhajan Singh, this is no time for laughing, THE time has finally come. Make sure you die here with honor. There is no other perfect place to die for the Khalsa Panth than at Sri Harminder Sahib Jee. Don't try and be clever and find a sneaky way out. Do not be a coward and go back alive from here."

They then said Fateh to each other and she moved on with her duty. These were her last words with her husband. This was the last time she was seen by anyone. She was not found after this incident. According to her husband, all the five bibian were caught and killed by Indian Army. But other people have said that they were caught and put into jail. To this day, only Vaheguroo knows what happened to her and the other bibian.

Later on during the fighting, her husband ran out of ammunition and they had to surrender. All of them were told to stand in a line and were about to be shot when an army officer came by and asked that a few men were needed. The requirement was of a Granthee Singh and a Ragee Jatha in order to perform keertan at Darbaar Sahib. Bhai Harbhajan Singh Jee was picked out of the line to play tabla but the Singhs alongside him were killed. He explained that his wife, Rano, knew how he might not sacrifice himself for the Khalsa Panth and she warned him against this. Nonetheless, the Punjab police killed him two years later.

This is how Bibi Ravinder Kaur Jee lived the true life of a Gursikh and finally died as a martyr doing seva of Khalsa Panth.

ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਮਾਸੂਮ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ । 'ਮੈਂ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੋਵਾਂਗੀ ।' 'ਮੈਂ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਾਂਗੀ ।' 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਵਰਗੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ।' ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਐਲਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਇਕੱਠੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ । ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਜਥਾ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਹਫ਼ਤਾ ਭਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕਥਾ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ । ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ । ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੋਚ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਚਾਹਨਾ ਨੂੰ ਨਾ ਡੁਲ੍ਹਾ ਸਕੀ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਕੱਲੀ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਪੰਜਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਈ । ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ । ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਾਬਾਲਿਗ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ :

ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ: ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਹੋ?

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ: ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਆਈ ਹਾਂ ।

ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ: ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਇਕੱਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਰਹਿਤ ਨਿਭਾਉਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ । ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋਵੋਗੇ ਉਦੋਂ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਲੈਣਾ ।

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ: ਮੈਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੀ? ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਜੇ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਸਭ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਛੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ । ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਭਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਣੇ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਲੈ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਘਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਜੀ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਘਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੇਸਕੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਉਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡਾਂਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ : ਮੇਰੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕਰੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ ? ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਰਾਣੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬੀ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ :

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ: ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁੱਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ?

ਪਿਤਾ ਜੀ : ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਦਾਂ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ? ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬਚਕਾਨਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ? ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ : ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ । ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਡਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਰਾਂਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੱਗੇ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਗਾਤਰਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਪਾਇਆ ਹੈ ਇਹ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਈ ਜੰਜੀਰ ਹੈ ।

ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਣੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੁਣ ਬੇਅਰਥ ਹੈ । ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਸੱਚੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆਮ ਲੋਕ ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ‘ਮੈਂ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋਵਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ ।’

ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ । ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਡਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀਆਂ । ਉਸਨੇ ਨਾਇਨਸਾਫੀ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਲੜਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ।

ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਣੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ । ਉਹ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸੀ । ੧੯੭੮ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਸਾਕੇ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਿਲਾ

Singhs training at Khalsa Farm

ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਰਾਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਥ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ।

ਰਾਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨੇਮ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਦੀ । ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲ ਗਈ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭੱਜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸ਼ਿੰਦੇ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੀ ਸੀ । ਭੈਣ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਣੇ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆਈ ਸੀ ਉੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਨਾਲੇ ਰਾਣੇ ਕਦੀ ਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਸ਼ਿੰਦੇ ਨੇ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਿਉਂ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਹੈ । ਰਾਣੇ ਨੇ ਸ਼ਿੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਸੌਂ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੇਗੀ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਿੰਦੇ ਨੇ ਰਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰ ਰਾਣੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਪਰ ਸ਼ਿੰਦੇ ਦੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਪਿਆ । ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਬਨੇਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ :

‘ਰਾਣੇ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੇ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੋ ।’

ਰਾਣੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਉਹ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਉਸਨੇ ਸ਼ਿੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਲੁਕਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਸਲਾ ਨਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰੇ । ਬੱਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵਰਤਾਓ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਓ । ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾ ਰੋਵੇ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਰੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵਾਂਗੀ । ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਵਾਉਣੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਹਰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀ ਸੀ ।

ਰਾਣੇ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਰੇਲਾਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗੱਡੀ ਦੀ ਲਾਈਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲੰਮੀ ਪਈ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ।

ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਦੇ ਵੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਣਾਦਾਈ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ । ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਉਹ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ।

ਬੁਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨਾ

ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ (੨੦-੨੫ ਸਾਲਾ) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਤੰਗ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਰਾਣੇ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਬੱਸ ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਰਾਣੇ ਅੱਡੇ ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਬੱਸ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਰਾਣੇ ਸੜਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਬੱਸ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਉਸ ਨੇ ਬੱਸ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਬੱਸ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਰੁਕਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਨੈਤਿਕ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੇਖੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਥੱਲੇ ਲੁਕਾਈ ਬੰਦੂਕ ਕੱਢੀ । ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਰਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਰਾਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਬੱਸ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਈ ।

ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਤੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਬੱਟ ਨਾਲ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਕੁ ਕੁੱਟਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਅੱਡੇ ਤੇ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਰਾਣੇ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਲੜਕੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ । ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਟਾਈ

ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜੇ ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਆ ਕੇ ਦੇ ਹੱਥ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਐਡਰੈਸ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਇੰਨੇ ਡਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੱਸ ਤੇ ਹੀ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ

ਰਾਣੇ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਅਨੰਦਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਉਹ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਣੇ ਕਈ ਵਾਰ ਖਤਰਨਾਕ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਨੰਦਕਾਰਜ ਕਾਰਜ ਕਰਾ ਲਵੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਰਵੇ । ਸੋ ਮਈ ੧੯੮੪ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਅਨੰਦਕਾਰਜ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਇੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਜੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਆਖਰੀ ਅਨੰਦਕਾਰਜ ਸੀ ।

ਰਾਣੇ ਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਬਿੰਦਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਰਤੀ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਸਨ । ਬਿੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਣੇ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ । ਬਿੰਦਰ ਨੇ ਰਾਣੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਟ ਪਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਰਾਣੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ 'ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸੀ ਸੂਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਪਾਉਣੇ ਹਨ । ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਾਂ' ।

ਬਿੰਦਰ ਡਰ ਗਈ ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਆਏ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਮਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦੀ । ਉਹਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਰਾਣੇ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਰਾਣੇ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ।

ਪਤੀ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਗੱਲਬਾਤ

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿੱਚ, ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ੨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਰੇਸ਼ਨ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਣੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ । ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੀਬੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਈਆਂ ਪਰ ਰਾਣੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਬੰਬਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਅਤੇ ਅੱਥਰੂ ਗੈਸ ਸਿੱਟਣ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ । ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਜ਼ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗੀ । ਪਿਆਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਅੱਥਰੂ ਗੈਸ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਘੱਟ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਰਾਣੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਥੈਲਾ ਪਾ ਕੇ ਪਿਆਜ਼ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਰਾਣੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ

'ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਹੱਸਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸਲ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਇਓ । ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਕੋਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੇਹਤਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕੋਈ ਚਤੁਰਾਈ ਕਰਕੇ ਇੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਨਾ ਲੱਭਿਓ । ਕਾਇਰ ਬਣ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਵਾਪਸ ਨਾ ਜਾਇਓ ।' ਉਹਨਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਰਾਣੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸੀ । ਇਹ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਕਈਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਿਰਫ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਣੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ ।

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਰਾਣੇ ਦੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਅਸਲਾ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਾ ਕੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਫੌਜ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਗੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਰੰਥੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚੋਂ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਕੱਢ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਖਦਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਫਿਰ ਵੀ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਸੱਚਾ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰੀ ।

“““

“At 2 a.m. on June 6 the Army people came to the Rest House. They tore off all my clothes, stripped me naked, my kirpan was snatched, my head gear (patta) was untied to tie up my hands behind my back. They caught me by my hair and took me along with five others - who were all pilgrims - to the ruins of the water tank, there we were told, “don’t move or you’ll be shot.” They kept hitting us with the rifle butts. Then a Major came and ordered a soldier, shoot them, then shouted at us “Six of us were in a line facing the Major, when a Pahari soldier started shooting from one end, killing four of us (with 3 bullets each). As my turn was coming, suddenly a Sikh Officer turned up and ordered, “Stop Shooting”. Thus I was saved.”

Prithipal Singh (Sevadar, Akal Rest House)

“““

“When people begged for water some soldiers told them to drink the mixture of blood and urine on the ground.”

(Karnail Kaur)

“““

“Early on the sixth morning the army came into the Guru Ram Das Serai and ordered all of those in the rooms to come out. We were taken into the courtyard. The men were separated from the women. We were also divided into old and young women and I was separated from the children, but I managed to get back to the old women. When we were sitting there the army released 150 people from the basement. They were asked why they had not come out earlier. They said the door had been locked from the outside. They were asked to hold up their hands and then they were shot after 15 minutes. Other young men were told to untie their turbans. They were used to tie their hands behind their backs. The army hit them on the head with the butts of their rifles.”

(Ranbir Kaur, School Teacher)

“““

“The young men and some other pilgrims were staying in Room Number 61. The army searched all the rooms of the Serai. Nothing objectionable was found from their room. Nor did the army find anything objectionable on their persons. The army locked up 60 pilgrims in that room and shut not only the

door but the window also. Electric supply was disconnected. The night between June 5th and June 6th was extremely hot. The locked-in young men felt very thirsty after some time, and loudly knocked on the door from inside to ask the army men on duty for water. They got abuses in return, but no water. The door was not opened. Feeling suffocated and extremely thirsty, the men inside began to faint and otherwise suffer untold misery. The door of the room was opened at 8 am on June 6th. By this time 55 out of the 60 had died. The remaining 5 were also semi-dead.”

(Sujjan Singh Margindpuri)

“““

“I went to the Harmandir Sahib (Golden Temple) on 5th June around 7:30 in the evening because I had to ensure that religious ceremonies were performed. The moment I stepped on to the Parkarma I stumbled across a body. Bullets were flying and I had to take shelter behind each and every pillar to reach the Darshani Deorhi. Another body was lying there. I ran a few yards and reached the Akal Takht. Night prayers start at Harmandir Sahib five minutes after they start at the Akal Takht. I wanted to find out if the prayers had started there. We did not speak to each other. Around 7:45 I came out of the Akal Takht and ran into

the Darshani Deorhi. I ran towards Harmandir Sahib, unmindful of the bullets flying past my ears. I began night prayers. Soon a colleague of mine, Giani Mohan Singh, joined me. Seeing the intensity of the fire we decided to close all the doors, barring the front door. Soon we completed all religious rites. We then took the Guru Granth Sahib to the top room to prevent any damage to the holy book. The Head Priest, Giani Sahib Singh, had given clear instructions that under no circumstances was the Guru Granth Sahib to be taken to the Akal Takht if the conditions were not right

(Giani Puran Singh)

“““

“The people were taken out of their houses. Men’s hands were tied with their turbans. Women’s necks were sought to be asphyxiated with their plaits. Then they were shot in the chests. No quarter was shown to women, aged or children; in the eyes of the troops every Sikh was a terrorist. Those who survived died of thirst. Their houses were ransacked, and then put on fire. The area surrounding Darbar Sahib (Golden Temple) was full of debris. What happened is beyond description of sight, hearing or words.”

(Giani Chet Singh)

“”

“The Army went into Darbar Sahib not to eliminate a political figure or a political movement but to suppress the culture of a people, to attack their heart, to strike a blow at their spirit and self-confidence.”

(Joyce Pettigrew Anthropologist)

“Massive, deliberate and planned onslaught to the life, property and honour of a comparatively small, but easily identifiable minority community.”

“”

(S.M. Sikri, former Chief Justice of the Supreme Court of India)

“”

A large number of innocent Sikhs were brutally murdered – some officers used the Sikhs’ turbans to tie their hands behind their backs, while other officers made rounds among the captives and executed each at point-blank range

(Brahma Challeney of the Associated Press of America)

“I don’t give a damn if the Golden Temple and the whole of Amritsar is destroyed, I want Bhindranwale dead”

“”

(Indira Gandhi, communicating to General Vaidya during operation Bluestar)

“”

“We have broken the backs of the Sikhs and we will get them elsewhere”

(M.M.K Wali, Indian Foreign Secretary, June 7th on the radio)

Akhand
Keertani
Jatha

